

Sovjetimperiets östeuropeiska buffertzonen

Antti Kujala, *Kuin veljet keskenään: Neuvostoliiton itäeurooppalainen imperiumi*, Minerva: Helsinki 2024.

”Likt bröder” – *Kuin veljet keskenään* – är den ironiska titeln på den produktive historikern Antti Kujalas bok om relationerna mellan Sovjetunionen och dess östeuropeiska buffertstater. När Röda armén vintern 1944–1945 vällde in i östra Centraleuropa omvandlades länderna i fråga till en samling kommunistiska folkrepubliker som i drygt fyra decennier styrdes med järnhand från Moskva.

Den sovjetiske diktatorn Stalin hade visserligen inte ursprungligen eftersträvat ett tudelat Europa. Betydligt händigare hade varit en skock svaga och inbördes kivande stater som vore lätta att styra och manipulera. Men efter att USA hade beslutat att hålla kvar sina trupper i Västeuropa och tillsammans med sina allierade lät grunda Nato skärpte Stalin snabbt sitt grepp om Östeuropa.

Intresset för de forna folkrepublikernas historia har av lättfattliga skäl ökat markant under de senaste åren. Rysslands pågående anfällskrig mot Ukraina är ju ett uttryck för den djupa frustration som Putin och hans regim alltjämt känner över att Sovjetimperiet vittrade sönder och retirerade utan strid från Centraleuropa.

Inget under således att de forna folkrepublikerna och de baltiska sovjetrepublikerna så snabbt som möjligt ville ansluta sig till EU och Nato. Polens och Ungerns svajiga rättsstater och ytterpartiernas frammarsch i Tysklands östra delstater har också sin klangbotten i de känslor och minnen som kalla krigets avveckling ännu kan väcka på många håll av Europa.

Kujalas bok är de facto det första på finska skrivna översiktsverket om sovjetimperiets europeiska buffertstater. Under kalla kriget publicerades knappast alls någon kritisk forskning om Sovjetunionens säkerhetspolitik i vårt land. Självcensuren var stark också i akademiska kretsar och dessutom fanns det knappt om pålitliga källor.

Forskningen i västvärlden hade ofta en ideologisk slagsida åt motsatt håll. Men under två senaste årtiondena har forskningsläget i det sistnämnda hänseendet klart förbättrats. Av de översiktsverk som numera finns

tillgängliga kan rekommenderas till exempel Tony Judts *Postwar: A History of Europe Since 1945* (2005) och Odd Arne Westads *The Cold War: A Global History* (2017).

Bägge forskarna visar att öststaternas förhållanden skilde sig i många hänseenden tydligt från varandra. Den olycksaliga skocken hölls samlad med sovjetiska bajonetter och av deras egna kommunistledare, vars makt var avhängig också av att ingen annan öststat fick gå sin egen väg.

Kujalas närmare 500 sidors väldokumenterade tegelsten innehåller rikligt med exempel på denna dynamik. Den brett språkkunnige forskaren utnyttjar mångsidigt tillgänglig forskningslitteratur och behandlar även utvecklingen i Finland, som alla stormakter från och med hösten 1944 uppfattade tillhöra den sovjetiska intressesfären.

Kujala beskriver bland annat hur Kreml såg till att den samarbetsvillige Kekkonen blev vald till president och fick stanna kvar på posten tills han blev gaga. Allt detta är sedan länge påvisats i forskningen, men säkert svider det ännu någon i skinnet att kalla krigets Finland beskrivs på detta sätt som ett underkapitel i Sovjetimperiets historia.

Kujala levererar också intressanta karakteriseringar av de sovjetiska ledarna och deras östeuropeiska underhuggare. I motsats till Stalin, vars risktagningar Kujala betecknar som kallt beräkande, improviserade Chrusjtjov alldeles för mycket, vilket under Kuba-krisen höll på driva hela världen in ett kärnvapenkrig.

På en central punkt var Stalins och Chrusjtjovs syn på Europa dock identisk. Målsättningen var Natos sönderfall och USA:s reträtt från Europa som kunde öppna portarna för en rysk dominans över hela Europa. Inte för inte varnade den västerländska pressen för att en alltför försonande östpolitik kunde leda till en ”finlandisering” av hela kontinenten.

Här finns en uppenbar parallell till den djupa konflikt som idag råder mellan EU och Ryssland. Putins missnöje över Natos östutvidgning är inte enbart ett uttryck för den ryska tvångstanken om att väst ständigt ruvar på planer att invadera moder Ryssland. Så länge som Nato existerar är det omöjligt för Ryssland att på nytt få ett strupgrepp om sina forna buffertstater.

Kujala kryddar ibland sin text med öststaternas rikliga flora av kommunistvitsar som kläcktes i takt med att de höga idealen började krocka med den krassa vardagen. Dessa lättar upp Kujalas ofta väl detaljerade beskrivningar av diverse politiska förvecklingar, som behandlas utan övergripande komparationer och diskussion med tidigare forskning.

Det är ingen lätt sak fylla alla förväntningar när man skriver ett översiktsverk, men till historieskrivningens paradoxer hör att ska man behandla någonting på djupet så gäller det att hushålla med detaljerna. I annat fall kan det bli svårt för läsaren att se skogen för alla träd.

Hur som helst är Kujalas bok värd att läsa. Det är viktigt att vår historiker fortsättningsvis skriver översiktsverk i vilka Finlands eller Nordens historia behandlas i europeiska kontexter. Vill man till exempel förstå hur Östersjöregionen har formats i växelverkan med övriga Europa har man sällan nytta av angloamerikanska översikter, i vilka regionen vanligtvis dyker upp endast i bisatser.

Yngre historiker kan dessvärre inte offra särdeles mycket tid på att skriva översiktsverk, eftersom deras vetenskapliga karriär avgörs i allt högre grad av hur många artiklar de publicerar i internationella journaler. Därför är det utmärkt att veteraner av Kujalas kaliber fortfarande är beredda att dra lasset.

Henrik Meinander, HBL 30.9.2024